

ІНДОАРІЙСЬКІ ТАЄМНИЦІ «СЛОВА»: ДІВА-ОБИДА Й БОГОРОДИЦЯ-ПИРОГОЩА

Степан НАЛИВАЙКО,
ст. наук. співроб. НДІУ,
м. Київ

В Індії мовами Премчанда й Тагора, тобто хінді й бенгальською, перекладено давньоукраїнську епічну пам'ятку «Слово о полку Ігоревім». Ініціатором перекладів був всесвітньовідомий індійський мовознавець Суніті Кумар Чаттерджі (1890–1977), який 1964 року побував в Україні на урочистостях з нагоди 150-річчя Великого Кобзаря. З ініціативи цього видатного вченого з'явилась і перша індійська п'єса письменника Монмотхо Роя про Тараса Шевченка, яка звучала й по Всеіндійському радіо.

Бенгальський автор першого в Індії поетичного перекладу «Слова», сучасний індійський поет і літературознавець Джогоннатх Чокроборті (нар. 1924 р.) і собі побував в Україні – на святкуванні 800-річчя пам'ятки. Вражений подібністю «Слова» з давніми й середньовічними епічними пам'ятками Індії, він написав і дослідження, де простежив і проаналізував ці сходження. «Робота над «Словом» була для мене відкриттям нової країни, напрощад схожої на мою Батьківщину», – так підсумував перекладач-дослідник свою працю над давньоукраїнською пам'яткою.

Навесні 2002 року українському поету Ігореві Римуруку присуджено Національну Шевченківську премію за збірку віршів «Діва-Обида». А Діва-Обида – жіночий персонаж саме «Слова о полку Ігоревім», в якому індійські перекладачі знаходять стільки спільного з індійськими мовами, божествами, уявленнями, звичаями, міфологією, іменотворенням. Тож і не дивно, що індійський матеріал проливає світло і на цей загадковий персонаж «Слова».

1. «СЛОВО» Й ЗАГАДКОВА ДІВА-ОБИДА

У «Слові о полку Ігоревім» є місце, яке давно викликає численні дискусії: «Встала обида в силах Дажбожого внука, вступила Дівочу на землю Троянову, заплескала лебединими крилами на синьому морі біля Дону». Митрополит Іларіон зазначає: подання це таке неясне, що дослідники часто цю Діву сприймають за Діва. Обида – персонаж образи, а взагалі – лиха, констатує він (ДВ, 113, 136). Реконструктор «Слова» Микола Ткач має Обиду за уособлення смутку й печалі. Для Д.Лихачова «обида» – це кривда, образа: «Після поразки Ігоря «встала обида в силах Дажбожа внука»... «Обида» руського війська це «обида» всієї Руської землі» (Лихачев, 126). У Діви-Обиді, яка на синьому морі тріпоче лебединими крилами, дехто вбачає прекрасну Олену, через яку спалахнула Троянська війна. Інші припускають, що Діва-Обида зрос-

ла на Дону, а прийшла на Руську землю з половецьких степів, від моря Азовського. І навіть ідентифікують її з половецькою княжною, дружиною Олега Святославича – усунутий з чернігівського престолу, він тривалий час княжив у Тмутаракані.

Діва – це Артеміда, каже письменник і дослідник Валерій Шевчук у книзі «Мисленне дерево», вона пов'язана з Тмутараканню і Черніговом. А земля Троянова – Руська, тобто Київська земля. Саме з Дівочою-Артемідою пов'язана київська Дівич-гора на правому боці Либеді, саме на Дівич-горі відбувалися обряди на честь цієї богині, а поклоніння Діві відбулося в численних назвах річок, міст, гір, пагорбів, узвиш по всій Україні (МД, 21, 50).

Ці міркування найбільш глибокі й близькі до істини. Та чи не найважливіший висновок дослідника той, що Діва тотожна київській Мокоші, що Діва-Мокоша пов'язана з Черніговом і Тмутараканню. А саме до Тмутаракані на Таманському півострові тяжіють чернігово-сіверські князі. Саме вони, а не київські князі за Київської Русі сідали на престол у Тмутараканському князівстві. І саме на Таманському півострові була Сіндика – країна сіндів, до якої, за Геродотом, по замерзлому Боспору Кімерійському (Керченській протоці) перебиралися взимку кримські скіфи. Та й назви Тмутаракань і Чернігів значеннєво тотожні – «Місто Чорного Тура/Бика».

Для сіндів індійська епічна традиція має другу назву – сувіри. А сінди-сувіри виявляють спорідненість із кімерами-сіверами-сіверянами, і не лише назвами (ТРС, 10–17). З іншого боку, етноніми таври й руси семантично тотожні, це дві назви одного племені із значенням бичичі, туричі. У «Влесовій книзі» це коровичі, в оригіналі кравенци – найдавніша писемна фіксація етноніму українці. Таври-руси мають виразне індоарійське забарвлення (ТРС, 28–38). Це підтверджує й відома Херсонеська присяга III ст. до н.е., яка згадує *састер*, що його херсонесці клануться оберегіти від еллінів (!) і варварів. А *састер* – специфічний індійський термін на означення священних книг – *шастр*, найпершою й найавторитетнішою частиною яких були веди. Цей винятково важливий для давніх і сучасних індійців соціальний термін на терені Давньої України засвідчує і етнічну осібність херсонесців-таврив-русів від греків, і їхню індоарійську приналежність.

Усе життя давнього індійця регламентувалося приписами, викладеними в шастрах, які склали морально-етичні засади суспільства, так звану *дгарму*. Саме на дгармі, викладеній у шастрах, базувалися устої і цінності суспільства, правові й етичні норми. Найголовнішими у шастрах були приписи про віковічність і непорушність суспільного поділу на чотири стани – жерців-брахманів, воїнів-кшатрив, землеробів-вайш'ів і шудрив. Перші три стани звалися двінародженими або аріями, бо вони відбували *упанаяну* – особливий обряд посвячення, ініціацію, через що ніби народжувалися вдруге, вже духовно. І це народження вважалося чи не вищим, аніж народження біологічне.

На теренах України існував такий самий становий поділ, причому в часи ще до Херсонеської присяги. Про це пише Геродот у V ст. до н.е., коли повідує скіфську легенду про Таргітая і трьох його синів. Щоб визначити, котрий із синів стане царем, довелось вдатися до випробування. Для цього з неба впали магічні дари – золоті чаша, сокира, плуг і ярмо. Всі чотири небесні предмети далися до рук лише Колаксаєві, наймолодшому з братів – він і став першим

скіфським царем, родоначальником скіфської царської династії. Символіка небесних дарів, навколо чого й досі ведуться суперечки, легко витлумачується на індійському ґрунті: чаща символізує жерців-брахманів, сокира – воїнів-кшатріїв, плуг – землеробів-вайш'їв, ярмо – шудрів. В українських прізвиськах відбито всі чотири санскритські терміни на означення цих станів. Тож як індійці, іранці й скіфи, так і предки сучасних українців знали чотиристановий суспільний поділ. Як знали й поділ людського життя на чотири етапи, теж освячений шастрами, співвідносні з чотирма порами року й чотирма сторонами світу: дитинство – весна і схід, юність – літо й південь, зрілість – осінь і захід, старість – зима й північ.

2. ГЕРОДОТ І ГІПЕРБОРЕЙКА ОПІДА

Витоки загадкової Діви-Обиди сягають у значно давніші, аніж «Слово», пласти давньоукраїнської історії. Це підтверджує Геродот у V ст. до н.е. У IV, «скіфській» книзі своєї знаменитої «Історії» він пише: «Але далеко більше за всіх про них (гіперборейців – С.Н.) повідомляють делосці, розповідаючи про те, що священні предмети, загорнуті в пшеничану соломку, переносяться від гіперборейців до Скіфії, а від Скіфії їх приймає кожен народ від своїх сусідів і відносить далеко в західні країни до берегів Адріатичного моря... Отже, кажуть, що так ці священні предмети прибувають на Делос. Проте вперше гіперборейці послали двох дівчат, щоб вони принесли ці предмети, а їхні імена, за словами делосців, були *Гіпероха* і *Лаодіка*. Разом із ними для безпеки гіперборейці, кажуть, послали як їхніх супутників п'ятеро чоловіків... І через те, що послані гіперборейці не повернулися до своєї країни, вони, кажуть, вирішили, що їм не вигідно, якщо завжди відбуватиметься таке з їхніми посланцями, що вони їх більше не побачать, і для цього вони переносять священні предмети, загорнуті в пшеничану соломку, до своїх кордонів і передають їх своїм сусідам із дорученням передати їх далі іншому народові. Так, кажуть, послають оці предмети і вони доходять до Делосу. І я сам знаю такий звичай, я хочу сказати тут, що фракійські жінки і жінки пайонів, коли приносять пожертву царіці Артеміді, виконують священний обряд із пшеничною соломкою...

Самі делосці кажуть іще, що *Арга* й *Опіда*, дочки гіперборейців, прибули колись звідти на Делос ще до *Гіперохи* та *Лаодіки*. Ці названі, кажуть, прийшли принести дари за обітницею для полегшення пологів, а *Арга* і *Опіда* прибули разом з обома богами і що їм віддають вони ще й іншу шану. Отже, делоські жінки збирають священні дари, називаючи їхні імена у величальній пісні, яку склав один лікієць Олен. Від них навчилися острів'яни й іонійці співати гімни на честь *Арги* й *Опіді*, називаючи їхні імена й збираючи священні дари, а коли вони палять на жертвовнику стегна жертвовних тварин, то попіл від них вони сиплють на могилу *Опіді* й *Арги*, і так відбувається це жертвоприношення... Могила цих дів міститься за храмом Артеміді на східній стороні...» (Геродот, IV, 33, 35).

Отже, найпершими посланницями гіперборейців були *Арга* й *Опіда*, а тоді *Гіпероха* й *Лаодіка*, причому *Арга* й *Опіда* нібито прибули разом з Артемідою і її братом Аполлоном. Могили ж гіперборейок на Делосі, про які говорить Геродот, справді виявили археологи, і це свідчить, що «батько» історії знав топографію острова. Трохи пізніше боспорські царі з династії Перісадів тісно контактували зі святилищем Аполлона в Дельфах. На початку II ст. до н.е. Перісад IV підніс цьому святилищу золоту тарілку, яка вочевидь символізувала Сонце, бо культ Аполлона невіддільний від нього. Перісад IV і його мати Камасарія були вшановані Дельфами за щедрі дари святилищу Аполлона й за набожність, чеснотливість і людинолюбство. А імена *Перісад* і *Камасарія* мають індійські паралелі (СП,

№ 1, 2000). Імена *Опіда* і *Обида*, *Лаодіка* й *Лада* вочевидь споріднені. «Зв'язок Лети-Лато з північною Ладою не викликає сумніву», – констатує академік Б.Рибаків (ЯДС, 601). Грецькі міфи мовлять, що Лато народила Артеміду й Аполлона на Делосі саме тоді, як ішла на острів зі своїх північних країв, Гіперборей. А Лада – мати Купала. Крішна-Гопала – земне втілення Вішну, тобто син Вішну й Лакшмі, тотожної слов'янській Ладі й балтійській Лайме. В епосі Деві виступає сестрою Крішни, а вона тотожна таврській Діві й грецькій Артеміді. Крішна має ім'я *Гопалан*, тотожне імені *Аполлон*.

Про таврське святилище Артеміді в Криму мовить Гомер у VIII ст. до н.е. Саме сюди під час Троянської війни богиня-воителька перенесла юну Іфігенію, доньку мікенського царя Агамемнона, який очолював грецьке військо в поході на Трою. Тут Іфігенія стала жрицею в таврському храмі Діви-Артеміді. Храм її існував у Тавриці ще до Троянської війни. Тобто Діва-Артеміді автохтонна в Криму, її храм і жертвник тут справдавна. Бо й справді, навіщо переносити призначену для пожертви Іфігенію аж у Таврику, якби жертвник Артеміді був десь у Греції.

За тими ж грецькими міфами, Діва-Артеміді прийшла до Греції саме з Таврики, її статую викрали з таврського храму й доправили до Греції сама Іфігенія та її брат Орест, якого Іфігенія спершу не впізнала й хотіла принести в жертву богині. Іфігенія ж і в Греції стала жрицею в храмі Артеміді.

Таким чином, і геродотівська *Опіда* виявляється причетною до Артеміді, отже, й до *Діви-Обиди*. Складається враження, що гіперборейці послали дівчат у жертву Артеміді. З іншого боку, індійська Деві має низку імен, які відбивають якусь одну з десяти її головних іпостасей. Тому можна припустити, що *Арга* й *Опіда*, *Гіпероха* й *Лаодіка* – імена Діви-Артеміді, що вони відбивають якусь певну її функцію чи іпостась.

3. ХЕРСОНЕСЬКА ДІВА Й КИЇВСЬКА МОКОША

Столицею таврів був Херсонес Таврійський, літописний Корсунь на південному узбережжі Криму. Берегинею, Матір'ю міста була Діва, тотожна індійській *Деві*, «Богині». *Деві* – дружина Шіви, який зображається з тризубом і уособлює в ньому середнє вістря; праве й ліве уособлює бог-творець Брахма й бог-охоронець Вішну – у «Влесовій книзі» *Вишний*, *Вишний*. Інші імена *Деві* – *Махадеві* й *Махеші*, «Велика богиня»; останнє ім'я тотожне нашому *Мокоша*. Саме Діви-Мокоші стосується крилатий вислів про «Матір міст руських». Бо як Діва була Покровителькою літописного Корсуна, так і Мокоша була Покровою столярного Києва й усіх інших міст Київської Русі.

Словом *деві* – «богиня» в індійській міфології означається богиня взагалі, втілення жіночого начала, яке персоналізується в образах численних богинь із найрізноманітнішими функціями. Якщо ж означення *Деві*, *Махадеві* або *Махеші* вжиті як особове ім'я, то воно, як правило, стосується лише дружини Шіви. Вона має десять основних іпостасей та імен, які відбивають різні її функції: 6 уособлюють добре, лагідне, милостиве начало, а 4 – гнівне, похмуре, караюче. Межа між цими іпостасями досить умовна, бо для віруючих богиня і милостива, і грізна водночас. *Деві-Махадеві-Махеші* в цих іпостасях має різні іконографічні подоби, залежно від якостей і функцій. Найвідоміші три типи її зображень: *Парваті*, або *Ума* – жінка з ясним, усміхненим обличчям і двома руками; *Дурґа* – світлошкіра вродлива жінка з різноманітною зброєю в багатьох руках; *Калі* – «Чорна» або *Махакалі* – «Велика Калі (Чорна)» – темношкіра й десятирука розпатлана жінка з червоними очима й висолопленим язиком. У кожній її руці зброя, тіло обвивають змії, на шиї – гірлянда з черепів або відтятих людських голів. Святилища таврської Діви, як і індійської Деві, розташо-

вувалися на урвищах, скелях і високих пагорбах. *Дівочі гори* в Трипіллі й Сахнівці, *Дівич-гори* в Каневі й Києві пов'язані саме з нею. Численні «дівині» назви мають річки й населені пункти по всій Україні, що свідчить про глибоке й винятково давнє шанування тут Діви-Деві. Деві й досі шанується в Індії як цнотлива, непорочна дівчина – *Канья*. Це слово входить у важливі індійські весільні терміни, де означає «наречена», «молода». Що спонукає згадати про куніцю, тобто дівчину-сватанку в українському весільному ритуалі. Тому досить імовірно пояснення назви *Канів* від *канья* – «дівч», «дівчина». За це промовляють і канівська *Дівич-гора*, і літописний *Родень* неподалік, назва якого пов'язана з Родом, тотожним ведійському Рудрі. А наступником Рудри-Рода і є Шіва, який перебрав собі основні функції могутнього й грізного ведійського божества.

Таврська Діва-Артеміда має культове ім'я *Тавропола*, досл. «Захисниця корів». Індійське *Гопала*, *Гопалан* означає «Захисник корів», де *go*, як і грецьке *tavros*, означає «корови» або «бики». Тобто ім'я *Тавропола* означає «Пастушка», «Захисниця», а *Гопала* (сучасне *Гопал*) – «Пастух», «Захисник». Це ім'я Крішні відбите в прізвиськах запорозьких козаків і сучасних українців – *Гупал*, *Гупало*, *Гупалюк*, *Гупаленко*, *Гупалівський* тощо. Як і імена його старшого брата – *Баладева*, *Балавіра* (сучасне *Бальдев*, *Бальвір*), землеробського божества, чия атрибути і зброя – плуг: *Болудей*, *Білдей*, *Балвір*, *Бальвір*, *Балбір*, *Балбірєнко* (ТРС, 11–13). Причому санскр. *Баладева* (хінді *Бальдев*, укр. *Болудей*) відбите як *Балодей* у боспорських написах із Сіндики ще в III ст., майже за 15 століть до фіксації його в запорозьких козаків (КБН, №№ 1276, 1279, 1281).

Крішну й Аполлона споріднюють однаковість не лише функцій, але й імен. Аполлон теж прийшов на Делос із Гіпербореї, де щороку зимує і зберігає свої стріли, де йому поклоняються. А навесні, закликуючи величальними співами, повертається звідси на Парнас у колісниці, запряженій білосніжними лебедями. Гіперборейці не забувають свого улюбленця і щороку виряджують на острів Делос, до вівтарів Аполлона та його сестри Артеміді двох юнок зі священними дарами (ТРС, 93–99). І тут, як і у випадку з Дівою-Обидою, фігурують лебеді.

Діва-Артеміда має всі архаїчні риси матері-корови. На теракотовій пластинці, знайденої 1946 року в Севастополі-Корсуні, зображена жінка з головою корови. Там же знайдено й монети з Дівою на одному боці й биком – на другому. У зв'язку з чим значущими стають слова «Влесової книги» про те, що «ми – коровичі: скіфи, анти, руси, бурси, сурожці» (дошочка 7е). А візантійський автор XII ст. Іоан Цец каже, що назва *руси* тотожна назві *таври*. «Влесова книга» багато пише про Крим, давню Таврику, але згадує не таврів, а русів. Для візантійців великий київський князь Святослав – ватажок тавроскіфів, тобто русоскіфів або скіфорусів. Тож таври – це руси, а *таври* – грецький переклад місцевого етноніма *руси*. Таври й руси – одне плем'я під двома різними назвами, які несуть однакове значення (ТРС, 28–38)..

Крим і Україна-Русь географічно й історично невіддільні, а назви *Таврика*, *Скіфія*, *Русь*, *Україна*, *Крим*, *Волинь* – синоніми, значеннєві двійники. Як сівери на чолі з князем Ігорем прагнули добутися далекої і загадкової Тмуторакані на Таманському півострові, бо там жили сінди-сувіри, їхні родичі, так і подніпровські руси прагнули дістатися літописного Корсуна, Херсонесу Таврійського, бо там жили їхні родичі – таври-руси. І сівери, і руси не забували предковичних земель і святинь, своїх близьких родичів, спорідненість з якими ще добре усвідомлювалася за Київської Русі. Недарма саме з Корсуня у X ст. великий київський князь Володимир приніс до Києва християнство, привів християнських священників і привіз християнські ре-

галії. Володимир, звичайно ж, знав про багатоіпостасну таврську Діву-Артеміду – Мокошу в його язичницькому пантеоні, яка з приходом християнства прибрала іпостасей Богородиць. Мокоша стояла в Києві на Горі біля двору теремного, тобто князівського палацу, й була єдиним жіночим божеством у пантеоні Володимира. Що засвідчує її виняткову роль і місце в дохристиянських віруваннях киян зокрема й слов'ян узагалі.

На Подолі, вже на березі Почайни, стояв і *Влес*// *Велес*, слов'янський «скотій бог», який із прийняттям християнства став святим *Власієм* – покровителем худоби. Влес тотожний Шіві, індійському «скот'яму богу», одне з імен якого *Вріш* – «Бик», споріднене з іменем *Влес*. Ще одне ім'я Шіви – *Махеша*, «Великий бог». Жіночою іпостасю Шіви-Махеші і є *Махеші* – «Велика богиня», тотожна київській *Мокоші*.

Діва посідала чільне місце в херсонеському пантеоні, була царицею міста, мала своє літочислення. Важливі документи херсонесців збершувалися рядками: «Так ухвалили Збори й Народ за царювання Діви». Її храм із вівтарем у центрі міста був головною святинєю. На честь богині відзначалися свята-парфенії, виготовлялися статуї. Монети зображали Діву з сагайдаком, луком і сарною, з розмайними кучерями, у пов'язці або короні. От у цій короні й криється, як на нас, розгадка *Діви-Обиди*.

4. КОРОНА-АПІДА Й РОЗГАДКА

Якщо на Діві красувалася корона, що обрисами нагадувала зубчасті фортечні мури, то вона поставала захисницею міста й помічницею воїнів. Тоді її називали «Богиня-корона», «Богиня в короні», «Богиня в баштовій короні», «Богиня-цариця». У зв'язку з цим привертає увагу санскр. *апіда* – «корона», «діадема», «вінець» (СРС, 92). Вінок-вінець неодмінний атрибут грецького Діоніса, багато в чому тотожного Шіві, а також індійського Баладеви-Білобога, землеробського божества й старшого брата Крішні-Чорнобога, божества пастушницько-воїнського (ТРС, 93–99). Вінки – неодмінний атрибут хороводів пастушок-гоп і Крішну-Гопалю і наших купальських обрядів.

Санскр. *апіда* – «корона» виступає як окремим іменем, так і компонентом у двоосновних іменах високого соціального рангу, зокрема, богів: *Анангапід*а й *Пушпапід*а – бог кохання Кама, *Бархалід*а – Крішна, *Тарапід*а – Місяць, *Чандрапід*а – Шіва (НН, 21, 55, 86, 324). А також в іменах царів: *Джаяпід*а – «Корона перемоги», *Канакпід*а – «Золота корона», *Кувалапід*а – «Лотосна корона», *Муктапід*а – «Перлинна корона», *Сур'япід*а – «Корона Сур'ї», «Сонячна корона» тощо (НН, 173, 188, 221, 267, 423).

*Анангапід*а означає «Корона Ананги», де *Ананга*, досл. «Безтілесний», одне з імен Ками (індійське ім'я *Ананга* тотожне українському прізвиську *Ананко*); *Пушпапід*а – «Квіткоронний», бо зброя Ками – лук із тятивою з бджіл і п'ять квіткових стріл, якими він вражає людину й зароджує в її серці кохання. На терені України слово *кама* – «любов», «кохання» має ім'я *Камасарія* у двох боспорських цариць, які жили в IV й II ст. до н.е. (ТРС, 100–117).

*Бархалід*а, «Павинокоронний» – зачіску Крішні прикрашають павині пера, а павич – національний птах Індії; *Тарапід*а – «Зіркоронний», бо Місяць – володар зірок, вони його окраса; *Чандрапід*а, «Місяцекоронний» – у зачісці Шіви бачимо півмісяць. Санскр. *чандра* – «місяць», часто в іменах радхпурських князів, споріднене з українськими назвами *Шандра* (річка й село на Київщині; в Індії також є річки *Чандра* й *Чандрабгага*), *Шандрова*, *Шандровець*, *Шандриголова*, *Шандрівський* і прізвиськами *Шандра*, *Шандрук*, *Шандрук*, *Шандровський*, *Шандаровський* тощо. У гербах української шляхти половецького походження (*Рожиновські*, *Томари*) наявні півмісяць річками вгору.

Канака в імені Канакапіда означає «золото», а в Криму, між Алуштою і Судаком, де багато індоарійських реліктів, є ручай Канака (СГУ, 238).

Автором санскритомовного «Океану сказань», частково перекладеного й українською, є кашмірський поет XI ст. *Сомадева* – ім'я це означає «Місяць-бог». У цьому творі два персонажі – цар і царевич – мають ім'я *Чандрапіда*. А переклала твір українською письменник Олег *Микитенко* й московський санскритолог, лауреат премії імені Джавахарлала Неру Ігор *Серебряков*, предки якого, *Серебряки*, були запорозькими козаками. В індійців і українців срібло асоціюється з місяцем, а золото – із сонцем. За ведійською астрологією, Місяць управляє мозком, грудьми, лівим оком у чоловіків і правим – у жінок. День Місяця – понеділок, метал – срібло, колір – білий. А Сонце управляє верхньою частиною спини, серцем, правим оком у чоловіків і лівим – у жінок. Метал Сонця – золото, день – неділя, колір – оранжевий.

Синонімами до *апіда* – «корона» є санскр. *шекхара* й *мукута*. *Чандрапіда* «Шіва» має синоніми *Чандрашекхара* й *Чандрамукута*, *Тарапіда* «Місяць» – *Тарашекхара* й *Тарамукута*, *Пушпапіда* «Кама» – *Пушпашекхара* й *Пушпамукута*. Санскр. *шекхара* – «корона», «вершина», «ватажок», «найкращий» (СРС, 653) виступає і як ім'я. Індійське *Шекхара* тотожне українському прізвищу *Шекера*, фіксованому і в запорозьких козаків, і в нинішніх українців. Один із сучасних носіїв його – *Шекера* Анатолій Федорович, відомий хореограф, *укоронований*, як і Ігор Римарук, Національною премією імені Тараса Шевченка, тільки за 2000-й рік.

Окремим іменем або компонентом в іменах-композиціях виступає і *мукута* – «корона» (СРС, 514). Санскр. у часто відповідає українському і: *ту* – *ти*, *шула* – *шило*, *муша* – *миша*, *суну* – *син*, *дгум* – *дим*, *чатура* – *чотири*, *рудате* – *ридати*, *куп'яте* – *кип'іти* тощо. Тоді виходить, що й індійське *Мукута* має свого українського двійника – ім'я *Микита*, від якого творяться численні й різноманітні прізвища: *Микита*, *Микитко*, *Микитин*, *Микитчук*, *Микитюк*, *Микитась*, *Микитський*, *Микитовський*, *Микитенко*, *Микитченко* та інші, винятково поширені в запорозьких козаків і сучасних українців.

Тож існував не лише термін *апіда* на означення царського атрибуту – корони, а й ім'я *Апіда* – «Корона». Що могло й мусило відбитися, зважаючи на могутній індоарійський пласт в Україні, в іменах гіпербореїки *Опіді* й *Діви-Обиди*. Часова відстань між згадками про них складає понад 17 сторіч, хоча, звичайно, *Опіді-Обиди* знали й до Геродота. Деві-Діву знають і нині, вже в іпостасях різних Богородиць, що їх після прийняття християнства вона прибрала. І однією з цих Богородиць має бути Діва-Обида.

А коли так, то *Діва-Обида* – це *Деві-Апіда*, *Діва-Апіда*, тобто *Діва-в-Короні*, *Діва-з-Короною*, *Діва-Цариця*. Бо в «Слові» Діва-Обида згадується, коли русичі були в стані війни. Діва зображалася в зубчастій короні в пору найважчих випробувань для тих, хто шанував богиню, потребував її захисту й допомоги. Вона була Покровою насамперед воїнства – русичів і дарувала їм допомогу й успіх у битві, а то й порятунк.

В українському фольклорі Мокоша постає з довгими руками, а це – відбиття давніх уявлень про багаторуку богиню. Індійська Деві в іпостасі Захисниці й Воїтельки має ім'я *Дурга*, яке означає «Фортеця», досл. «Непрístupна», «Неподоланна». Як Шіва, Брахма й Вішну в індуїзмі складають божественну чоловічу трійцю – *тримурті*, так і їхні дружини *Дурга*, *Сарасваті* й *Лакшмі* складають божественну жіночу трійцю. Як їхні чоловіки уособлюють тризуб, маючи в ньому кожен своє вістря, так і їхні дружини пов'язуються з тризубом і теж мають у ньому своє вістря, уособлюючи Руйнування-Творення (*Шіва-Дурга*), Багатство-Знан-

ня (*Брахма-Сарасваті*), Збереження-Захист (*Вішну-Лакшмі*) світу. Шіва зображається з тризубом і з тризубом зображається *Дурга*. За міфами, *Дурга* постола з теджасів (енергії) Шіви, Вішну, Агні й інших богів, від яких отримала різноманітну зброю. Шіва дарував їй тризубець, Вішну – бойовий диск-чакру, Брахма – намиста, Агні – спис, Ваю (бог вітру) – лук і стріли, Індра – ваджру-перуна, Яма – булаву-жезл, Варуна – аркан, Сур'я – своє проміння, Кубера – чашу з вином, Вішвакарман – бойову сокиру, коштовні персні й намиста, Хімават, Владика гір – лева, щоб їздити. Тризубець – атрибут і зброя *Дурги*, ним вона долає ворогів і демонів, ворожих богам і людям.

У покровительній іпостасі *Дурга* зображається десятирукою, кожна рука її тримає зброю, що символізує захист 10 сторін світу (8 сторін світу, верх і низ). Кожній літері в імені *Дурга* приписується магічна сила: *д* – проганяє демонів, *у* – усуває перешкоди, *р* – запобігає недугам, *г* – позбавляє від гріхів, *а* – дарує безстрашність. Особливістю богослужіння на честь *Дурги* є криваві пожертви: звичайно цап або буйвіл, але приносити в жертву їй самок тварин забороняється.

Головні свята на честь *Дурги* відзначаються весною і восени – *дургапуджа*, «поклоніння *Дурзі*» й *дурготсава*, «свято *Дурги*». Вони складають найважливішу частину так званої *наваратри* («9 ночей») – одного з найважливіших індуїстських свят, насамперед шіваїтів. Воно відзначається двічі на рік: у світлу половину весняного місяця чайтра (квітень-травень) і осіннього місяця ашвін (вересень-жовтень). Осіннє свято найбільш урочисте й бучне. У Пенджабі його відзначають постом, у Гуджараті – особливими жіночими танцями. У Бенгалії, де *Дурга* має ім'я *Калі*, проходять урочисті шестя з її зображеннями. На півдні Індії влаштовуються лялькові «гірки» – спеціальні платформи, заставлені полотняними й глиняними ляльками, що зображають богів і богинь. Перші три дні найбільшого присвячені Лакшмі, наступні три – *Дурзі*, а останні три – *Сарасваті*. У ці дні відбуваються великі храмові свята. В епосі брат *Дурги* – Крішна-Гопалан, восьме втілення Вішну. «Влесова книга» знає ці божества як *Вишень* і *Кришень*, а такі прізвища й нині побутують в українців.

На терені Давньої України ім'я *Дургадєви* (у грецькій передачі *Тіргатао*) – «*Дурга*-богиня» засвідчене ще в IV ст. до н.е. Його мала дружина царя Сіндики, виходячи з меотів, індоарійського племені на берегах Меотиди (Азовського моря). Про неї пише латинський автор Поліен у своїх «Стратегемах» («Військових хитрощах»). Причому в драматичній для себе ситуації меотянка проявила найхарактерніші риси богині, ім'я якої носила – наполегливість, рішучість, безстрашність, войовничість і військове вміння.

... Боспорський цар Сатир привів до влади скинутаго царя сіндів Гекатея, за що той мав одружитися з його дочкою і позбутися своєї дружини Тіргатао. Проте Гекатея не стратив красуні-дружини, а заточив у віддалену фортецю, приставивши надійну сторожу. Але Тіргатао спромоглася втекти. Гекатея і Сатир послали за нею погоню, бо розуміли, що буде непереливки, коли та добудеться до свого племені. Та кмітлива й мужня жінка перехитрувала переслідувачів: удень вона переховувалася в лісових нетрях, а ночами пробиралася додому. Після небезпечних пригод вона таки дісталася до одноплемінців. На той час батько її помер, і племенем правив його наступник. Тіргатао побралася з ним і невдовзі виступила проти своїх кривдників. З вогнем і мечем її військо пройшло Гекатееву Сіндику й володіння Сатира. Налякани, ті надіслали щедрі дари й запросили миру, а Сатир ще й віддав у заручники свого сина Мітродора. Проте сам і далі чинив підступи проти неї й підслав двох убивць. Тільки широкий і міцний шкіряний пояс, на якому цариця носила меч, врятував жінку від смертельної рани.

Убивць схопили й скарали на горло, заодно стратили й заручника Мітродора. А Тірг'атао знову почала проти Сатира нещадну війну. Не витримавши нападестей, Сатир помер, і трон посів його син Горгіпп. Він сам прийшов до Тірг'атао зі щедрими дарами й попросив миру. Та прийняла дари, і ось так припинилася ця кривава й спустошлива війна (СП, №11, 1999).

Показове в цій оповіді й ім'я царя сіндів – *Гекатей*, бо *Геката* – іпостась Діви-Артеміди, її похмура, темна, нічна іпостась. *Дурґа* має й ім'я *Калі* – «Чорна», а *Гекату*, як і *Дурґу*, теж називають «Непоборна». Як мовилося, іконографічна *Дурґа* – світлошкіра вродлива жінка з різноманітною зброєю у багатьох руках; в одній із них і тризубець. Улюблений символ на стігах і цитах раджпутів, індійських запорожців – тризубець. На шаблях раджпутів часті й символи жіночої божественної сили, *шакті*. Вважається, що поєднана з мужністю воїна, *шакті*-могуть робить воїна непереможним. У раджпутів, як і в козаків, шаблю перед походом неодмінно вручає жінка – мати або дружина.

В індуїзмі, як ми вже знаємо, три основні чоловічі божества – *Шіва*, *Брахма* й *Вішну*, а загальне означення їх – *тримурті*, тобто «триглав», «трилик», «трійця». Вони уособлюють чоловічу творчу енергію і тризуб, у якому кожен має своє вістря. Більшість індійських храмів у місцях прощі присвячені саме їм. Їхні дружини уособлюють жіночу творчу силу – *шакті*, тому кожна з них і *Шакті*, та, що проявляє свою божественну творчу потугу, енергію, силу. Деякі дружини не відіграють істотної ролі при своєму божественному чоловікові, як, наприклад, *Індрані* – дружина Індри, *Рудрані* – дружина Рудри, *Варунані* – дружина Варуни. А іноді дружина бога винятково активна й важлива. З імен таких божественних подружжів творяться чоловічі імена, а ім'я богині завжди стоїть першим: *Сітарам* (Сіта+Рама), *Радгакрішна* (Радга+Крішна) *Лакшмінараяна* (Лакшмі+Нараяна), *Умашанкар* (Ума+Шанкар), *Умамахеш* (Ума+Махеш), де *Шанкар*, *Махеш* – імена *Шіви*, а *Ума* – одне з імен його дружини.

Епітет *Шакті* стосується насамперед дружини *Шіви*, яка поєднує універсальне чоловіче й жіноче начала і є головним об'єктом поклоніння. *Шакті* – верховна богиня-мати, творителька, покровителька й захисниця світу. Їй поклоняються під різноманітними іменами, залежно від аспекту, який прагнуть підкреслити, скажімо, *Богиня-Мати* чи просто *Мати*. Тоді виділяються її материнські якості, вона зображається повногрудю й широкостегною. *Шакті* як ніжна й любляча дружина *Шіви* зветься *Парваті*, *Ума* чи *Саті*. Антиподами їх є богині *Бгавані*, *Калі* й *Дурґа*, які уособлюють войовничу, караючу, грізну *Шакті*. Чоловічий варіант імені *Шакті* – *Шакта*, *Сакта*, яке означає і «Шіва».

В індійських селах поклоняються десяткам місцевих богинь-матерів, яких зовуть *матрики*. Хоч іноді головне божество тут *Шіва*, вівтарі переважно присвячені саме *матрикам* – захисницям, берегиням села. Така богиня сприймається як мати, і її ім'я часто означає «мати»: *Ма*, *Мая*, *Мата*, *Матар*, *Амма*, *Амба*. Поклоніння богині на ім'я *Маха-амма* чи *Маха-амба* – «Велика мати» особливо поширене в Західній Індії. Одна з таких богинь, *Мумбаї*, дала ім'я одному з найбільших міст Індії – *Мумбаї-Бомбею*, столиці сучасного штату Махараштра. Ця місцева богиня відома і як *Мамба-деві*, де *Мамба*, видимо, постало з *Махамба*, *Маха-Амба*. Інша богиня-мати – *Еламма* популярна в Південній Індії.

У багатьох селах річні свята і ярмарки присвячені саме богині-берегині, богині-захисниці, богині-рятівниці. Вона сприяє родючості, і жінка, яка прагне завагітніти, підносить їй молитви та обіцяє дари, якщо дитина народиться і будуть легкі пологи. Сільська богиня-мати забезпечує їжею, дарує щедрий врожай, і в цій якості вона *Амма-пурна* або *Анна-пурна* – «Мати достатку», «Мати харчу» (санскр. *пурна* й укр. *повний* – споріднені слова). До неї приносять немовлят, щоб

вона дарувала їм здоров'я і зможне життя. Якщо дитина захворіє, батьки приносять до вівтаря богині кокосовий горіх, щоб умилостивити її і щоб та вберегла їхню дитину. Під час епідемії холери просять захисту в богині *Мараки* або *Маріаї*. У Північно-Західній Індії поклоняються богині на ім'я *Сітала* (варіант *Шітала*) – вона оберігає дітей від віспи. Прикметно, що «Реєстр» 1649 року засвідчує козацькі прізвища *Ситало* *Улас* та *Іван*, *Ситаленко* *Макар*, *Ситоленко* *Харко* (РВЗ, 125, 283, 420, 423). Причому імена *Улас* і *Харко* у двох носіїв цих прізвищ безпосередньо причетні до *Шіви*. *Улас*/*Влас* сходять до язичницького *Влес*, а ім'я *Шіви* – *Вріш*, «Бик», споріднене з *Влес*. Ще одне ім'я *Шіви-Влеса* – *Хар* теж засвідчене в козаків, зокрема, Прилуцького полку, як і численні похідні від нього в інших козацьких полках, надто *Харко* й *Харченко* (понад 200).

Шіва-Шакта (чоловіча творча енергія) й *Деві-Шакті* (жіноча творча енергія) зображаються у вигляді двох трикутників, які перетинаються так, що утворюється шестикутна зірка з однаковими кутами. Трикутник з вершиною угорі символізує *Шіву*, а з вершиною вниз – *Шакті*. Цей символ і нині вжитковий у весільних та інших важливих індійських обрядах, іноді з крапкою посеред шестикутника, де крапка символізує Усесвіт. Квадрат теж символізує Всесвіт, а ще – Землю.

Поклонільники *Деві-Шакті* називаються *шакти* або *сакти*. Слово *шакті* має санскритську дієслівну основу *шак* (хінді *сак*) – «могти», «бути сильним/могутнім» й суфікс *-ті*, що творить віддієслівні іменники. З цією ж основою пов'язана інша назва скіфів – індійське *шака* й іранське *сака*, досл. «могутні». Тобто термін *шакти*/*сакти* українською перекладається як *могути*. А про не менш загадкових, аніж *Діва-Обида*, *могутів* згадує те ж саме «Слово». Тож і *могути* цілком можуть пов'язуватися з *Деві-Шакті* й *Шівою-Шактом*. Засновником князівського раджпутського роду *Шактавати* був *Шакта* – «Могутній», а раджпуті здебільшого поклоняються *Шіві*. Назва *Шактавати* українською буде *Саквичі*, або, коли дослівно, *Могутновичі*, *Силновичі*.

Вавилонський документ V ст. до н.е. одним із свідків при грошовій угоді називає кімерійця *Сакіта* (КЭ, 293). Через 8 століть, у III ст., уже в Сіндії, історичній Кімерії, боспорський напис фіксує ім'я *Сакта* (КБН, 438–439). Як і ім'я *Госак*, тотожне українському прізвищу *Козак* (запорожці знали й ім'я *Козак*), де *зак* тотожне санскритському *шак* та хінді й іранському *сак* (СП, №12 і 32, 2001). Серед шести печензських фортець на Дністрі, що їх називає в своєму творі «Про управління імперією» візантійський імператор X ст. Костянтин Багрянородний, значиться *Сакаката* – «Могутня фортеця». Вона має своє двійника-назву в *Раджастані*, як, до речі, й інші п'ять назв наддністрянських фортець (СП, № 29, 2001). Те ж саме означає і назва *Сквира*, що має зафіксовану форму *Сквара*, яка сходиться до первісного *Сакавара*, *Саквара*, із санскриту теж «Могутня фортеця». Показово, що *Сквира* певний час називалася *Половеччина*. А половці, активно задіяні в «Слові», на сьогодні все переконливіше постають не як тюркомовний народ, а як нащадки тутешніх сіндо-меотських, тобто індоарійських племен, які свого часу входили в тисячолітню Боспорську державу, попередницю Київської Русі (УЗ, 203–207). Як і не менш загадкові печеніги.

Сказане про *Діву-Обиду* прояснює ще одну нез'ясовану обставину «Слова»: чому князь Ігор завершує свою епопею відвіданням церкви Богородиці-Пирогощі на Подолі в Києві? І щодо цього, як і щодо *Діви-Обиди*, існує безліч припущень, здогадів і версій (КС, 20–33). А тим часом назву *Пирогоща* пов'язують із грецьким *Пірготісса*, в якому наявне *піргос* – «башта». Тому виходить, що *Богородиця-Пирогоща* та сама *Діва-Обида*, *Деві-Апіда* – «Богиня-короона», «Богиня-в-короні», «Богиня-цариця», інакше – «Богиня-Захис-

ниця», «Богиня-Берегиня». З чого випливає, що як у Херсонесі Таврійському – літописному Корсуні й нинішньому Севастополі, так і в Києві був храм Богині-Воїтельки, Помічниці й Спасительки воїнів, Покровительки й Захисниці, Матері міст руських і найперше – Києва.

І цим храмом була церква Богородиці-Пирогощі на Подолі. Саме в ній, слід гадати, князь Ігор і підніс усемогутній богині вдячну молитву за її безцінний йому дарунок. За свій порятунок.

ЛІТЕРАТУРА

Геродот – *Геродот*. Історії в дев'яти книгах. – К., 1993.

ДВ – *Митрополит Іларіон*. Дохристиянські вірування українського народу. – К., 1992.

КБН – Корпус боспорских надписей. – М.-Л., 1965.

КЛХ – *Соломоник Э.И.* Каменная летопись Херсонеса. – Симферополь, 1990.

КС – *Писаренко Ю.* «Игорь ѣдет по Боричеву...»

(Про фінал «Слова о полку Ігоревім») // Київська старовина, 2000, № 6.

КЭ – *Дандамаев М.А., Луконин В.Г.* Культура и экономика Древнего Ирана. – М., 1980.

Лихачев – *Лихачев Д.С.* «Слово о полку Игореве» и культура его времени. – М., 1978.

МД – *Шевчук В.* Мисленне дерево. – К., 1989.

РВЗ – Реєстр Війська Запорозького 1649 року. – К., 1995.

СГУ – Словник гідронімів України. – К., 1979.

СП – Слово Просвіти (газ.).

СРС – Санскритско-русский словарь. – М., 1978.

ТРС – *Наливайко С.І.* Таємниці розкриває санскрит. – К., 2000.

УЗ – *Наливайко С.С.* Половці в історії України: нове бачення // Українознавство, 2002, № 2.

ЯДС – *Рыбаков Б.А.* Язычество древних славян. – М., 1981.

HN – *Gandhi, Maneka.* Hindu Names. – New Delhi, 1993.